

بررسی برخی عال نارسایی ذهنی

افسر بخشی کلارستاقی - مدرّس

فرزند به پدر و مادر شبیه خواهد شد. زوجهای مؤمن همواره فرمایشات پیامبر اکرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) را در نظر دارند که فرمود: "انظر في أي شيء تضع ولدك فان العرق دساس"^۱؛ هشیار باشید که نطفه خویش را در چه محلی مستقر می‌کنید. از قانون وراثت غافل نشوید و متوجه باشید زمینه پاک باشد تا فرزندان وارث صفات ناپسند نشود؛ لذا پدر جوان نقش خویش را تا انعقاد نطفه ایفا می‌نماید و آنچه را باید از راه توارث به اولاد برسد از طریق ژنها به فرزند منتقل می‌سازد. در این میان نقش مادر حساس تر است؛ زیرا صفات و شرایط جسمانی و روانی را نه تنها در مدت بارداری بلکه در دوران شیردهی به طفل منتقل می‌سازد. کودک در هر مرحله از رشد، محصول و نتیجه عوامل ژنتیکی

تجسم می‌کنند؛ پس برای تحقق این آرزو و تعبیر رویاهای شیرین خود، مطالعه می‌کنند و هریک می‌کوشد یافته‌های خویش را به دیگری منتقل کند.

صفات شخصی در امر تحقق بخشیدن به رشد و تکامل استعداد نقش بسزایی دارند.^۲ اغلب زوجهای جوان دچار نگرانی می‌شوند و از درگاه خداوند طلب نعمت می‌کنند، به درگاهش توکل می‌کنند، از محرمات پرهیز می‌کنند، به مراقبت نفس می‌پردازند و ساعتی را نیز برای محاسبت و بازنگری در اعمال روزانه در نظر می‌گیرند، تا به آرامش درونی دست یابند. در چنین زمانی است که خود را لایق فرزنددار شدن می‌دانند و بدرستی آگاهند نسلی که به وجود می‌آورند از لحاظ توارث کاملاً به خودشان شبیه خواهد شد. در این باره امام حسن مجتبی (عَلَيْهِ السَّلَام) می‌فرماید: "فان الرجل اذا اتى اهله بقلب ساكن و عروق هادئة و بدن غير مضطرب تلک النطفه في الرحم فخرج الرجل يشبه اياه و امه؛^۳ اگر در موقع آمیزش و لحظه انعقاد نطفه، دل آرام، دوران خون به وضع طبیعی و بدن خالی از اضطراب باشد،

پس از انجام سنت حسنه ازدواج و تشکیل خانواده، سکون و آرامش از نسلی که بحران فرایز، آنها را به اضطراب و نابسامانی می‌کشاند، رخت برمی‌بندد و برور روابط انسانی پایدار و مدبرانه بین زوجین برقرار می‌گردد. پیامبر اکرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) در این باره می‌فرماید: "يا معشر الشباب من استطاع منكم الباه فليتزوج فانه اغض للبصر و احصن للفرج"^۴؛ ای گروه جوانان هریک از شما که قدرت ازدواج دارد حتماً اقدام نماید چه این خود بهترین وسیله است که چشم را از نگاههای آلوده و خیانت‌آمیز و عورت را از بی‌حفتی و گناه محافظت نماید.

در کلیه جوامع بویژه جوامع اسلامی اعتقاد بر این است که نقش مهم خانواده تزکیه و بقای جامعه است.^۵

آرزوی هر زوجی پرورش نسلی صالح و سالم است که موجب افتخار آنان و جامعه باشد. آنها در رویاهای خود، شیرینی، تداوم و گرمی خانواده را با فرزندان باهوش، با استعداد و با نشاط

(۱) مکارم الاخلاق، ص ۱۰۰

(۲) قائمی - علی: خانواده و دشواریهای رفتاری

(۳) چیکستنت - می‌هالی - می‌هالی، کون رانوند،

ساموئل ویلن: ترجمه ن. پارسا، نوجوانان با

استعداد و ریشه‌های موفقیت و شکست، ص ۶۳

(۴) بحارالانوار، ج ۱۴، ص ۳۷۹

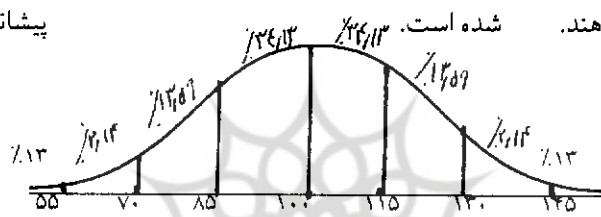
(۵) المستطرف، جلد ۲، ص ۲۱۸

گفته می‌شود تنها ضریب هوش کمتر از متوسط موجب عقب ماندگی ذهنی نیست و چنانچه در جدول منحنی توزیع طبیعی، آمده افراد دارای ضریب هوشی کمتر از ۷۰ را می‌توان عقب مانده اطلاق نمود و آنها را نیز به سه دسته تقسیم کرد:^۵

- ۱- کانا: دارای هوش بهر کمتر از ۲۵
  - ۲- کالیو: دارای هوش بهر ۲۵ تا ۵۰
  - ۳- کودن: دارای هوش بهر ۵۰ تا ۷۵
- از لحاظ ظاهر دسته اول معمولاً آب دهانشان جاری است، کوتاهی یا بزرگی پیشانی، عدم تقارن در چهره، کوچکی جمجمه و... در آنها بوضوح قابل رویت است. دسته دوم افرادی هستند که دچار حالات خشم و عصبانیت شدید و گاه مهربان و مطیع می‌شوند. این قبیل افراد در هر سنی که باشند در حدود توانایی ذهنی افراد شش تا هفت ساله باقی می‌مانند.

دسته سوم از لحاظ تفکر معمولاً طرز تفکر کودکانه‌ای دارند. حافظه آنها خوب و گاه بسیار خوب است؛ بطوری که خانواده دچار سوء تفاهم می‌گردد به آنها کودنهای دانشمند گفته می‌شود (Debile savant). از لحاظ یادگیری نسبتاً خوب هستند ولی

جامعه خواهد داد که میزان توقع در سپردن امور به دست افراد معین شود و از آنجا که هرگونه شغلی در جامعه توانمندی و استعداد خاصی را می‌طلبد، دقت در این امر موجب می‌گردد تا گردش امور بطور منظم و مهره‌های چرخ جامعه هریک در جای خویش قرار گیرند. عامل هوش، ویژگی قابل سنجش افراد در سنین متفاوت می‌باشد و توزیع آن در انسانها چون صفات دیگر جسمانی (قد- وزن) بطور طبیعی در جدول^۴ ذیل نشان داده

منحنی توزیع هوش بامیانگین ۱۰۰ و انحراف استاندارد ۱۵

در این تقسیم‌بندی حدوداً ۲/۲ درصد جامعه را افراد باهوش و متأسفانه ۲/۲ درصد جامعه را افراد عقب مانده تشکیل می‌دهند. کلیه روانشناسان معتقدند که دو عامل محیط و بخصوص وراثت در ایجاد هوش نقش بسزایی دارند. گرچه این امر در صد سال اخیر از نظر علمی اثبات شده، اما دین مبین اسلام در چهارده قرن قبل به آن پرداخته و در این مورد احادیث بسیاری از پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار ﷺ نقل شده است.

پس از تعریف هوش می‌توان گفت: عقب ماندگی نارسایی یا نقصی است که از لحاظ فعالیت عمومی در مقایسه با افراد دیگر به چشم می‌خورد و باعث عدم تطابق با محیط در دورانهای مختلف رشد می‌شود. البته با توجه به معیارهای مختلفی که برای تعریف عقب ماندگی

و محیطی است و واکنشها و رفتارها در موقعیتهای مختلف، بر اثر دو نیروی وراثت و محیط است.^۱ در این بحث مختصر، نگارنده قصد دارد با توجه به اهمیت موضوع به میزان توانایی والدین در ایجاد نسلی سالم پردازد.

عقب ماندگی با وجود پیشرفتهای پزشکی اخیر متأسفانه هنوز معضل عظیمی در عصر حاضر بوده و موجب استرسهای شدیدی در زوجهای جوان گشته، بطوری که برخی نداشتن فرزند را بر داشتن نسلی معیوب ترجیح می‌دهند.

ما بر آن شدیم اهم عوامل عقب ماندگی ذهنی را بطور مختصر بیان کنیم تا شاید راهگشایی باشد برای پیشگیری از این خطر عظیم که هم‌اکنون میلیونها خانواده در سراسر جهان با آن روبرو هستند.

قبل از شروع بحث لازم است هوش را تعریف کنیم. به نظر وکسلر^۲ روان‌شناس امریکایی هوش عبارت است از مجموعه شایستگیهای فرد در تفکر عاقلانه، رفتار منطقی و سودمند و اقدام مؤثر در سازش با محیط. بطور کلی هوش عبارت است از توانایی و استعداد کافی برای یادگیری امور، هماهنگی و سازش با محیط، بهره‌مندی از تجربیات گذشته، به کار بردن قضاوت و استدلال صحیح و پیدا کردن راه حل منطقی در مواجه شدن با مشکلات^۳. با پیشرفت علم روان‌سنجی و ساختن انواع آزمونهای هوشی می‌توان "هوش بهر" افراد را مورد سنجش قرار داده و آنها را شناسایی نمود. شناخت هوش و استعداد افراد این امکان را به والدین و

(۱) نوابی نژاد - شکوه - رفتارهای بهنجار و نابهنجار، ص ۱۷

(۲) David Wechsler

(۳) میلانی فر- بهروز: روانشناسی کودکان استثنایی، ص ۲۷

(۴) همان منبع، ص ۴۲

(۵) هاشمی - ابراهیم: روانشناسی کودکان نابهنجار، ص ۳

قدرت تجزیه و تحلیل مسائل را ندارند و قادر به انتقاد نیستند. این قبیل افراد از لحاظ عقلی در حد کودکان نه تا ده ساله باقی می‌مانند.

ژرژ اویر روان شناس فرانسوی معتقد است: "کودکی که اولین دندان خود را در شش ماهگی در می‌آورد و بطور طبیعی در دوازده ماهگی به راه می‌افتد، در پانزده ماهگی می‌تواند خود را تمیز نگه دارد و بالاخره در هجده ماهگی اولین جملات یک کلمه‌ای را بر زبان جاری می‌سازد، از لحاظ نمو هوش و چگونگی خصوصیات خلقی و شخصیت، رشد طبیعی دارد."

علل عقب ماندگیهای ذهنی

یک تقسیم‌بندی منشأ و علل عقب ماندگی را به دو عامل اصلی (ارث) و فرعی (صدمه یا ضایعه خارجی) نسبت می‌دهد که در عامل اصلی ژنها بعنوان حاملان صفات ارثی دخالت داشته‌اند و در چهار عامل فرعی صدمه یا ضایعه خارجی موجب عقب ماندگی شده اعم از اینکه این صدمه بهنگام انعقاد نطفه یا در دوران بارداری، زمان تولد و یا سالهای اول زندگی به ارگانیزم وارد شده باشد.^۱ اما در تقسیم‌بندی دیگری اغلب روانشناسان چهار عامل اصلی را دلیل عقب ماندگی ذکر کرده‌اند:

عوامل ارثی، اتفاقات دوران بارداری، حوادث زایمانی و دوران بعد از زایمان، و عوامل محیطی، اجتماعی و فرهنگی

۱- عوامل ارثی: جنین انسان دارای ۴۶ کروموزوم است که یک جفت آن کروموزومهای جنسی^۲ که در مرد XY و در زن XX و بیست و دو جفت کروموزومهای

معمولی است. نصف این کروموزومها از پدر و نصف دیگر از مادر گرفته می‌شوند. کروموزومها حاوی عامل ژن هستند که در بروز صفات ارثی دخالت دارند.^۳

به تجربه ثابت شده که اختلال در کروموزومها باعث عقب ماندگیهای متعددی می‌شود و اختلال در کروموزومهای معمولی عقب ماندگی شدیدتری را نسبت به کروموزومهای جنسی بوجود می‌آورد.^۴ عامل همخونی بطور مثال ازدواج با نزدیکان همخون مانند عموزاده، دایی زاده و خاله زادگان باعث می‌شود بیماریهایی که مستور یا پوشیده بوده با ازدواج ظاهر گردند و نسلی معیوب را بوجود آورند بویژه تعداد کروموزومها در نسلهای همخون فراوان است. در تحقیقی که ویلد، نسکوف و رابرتس در ۵۸۲ خانواده انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که هرچه افراد از نظر نسبت فامیلی دورتر بودند، در جه همبستگی آماری عقب ماندگی کمتر بود.^۵ در اهمیت این مطلب باید اضافه نمود که حضرت پیامبر ﷺ نیز تأکید فراوانی داشتند چنانچه فرموده‌اند: "لا تنكحوا القرابة القریبة فان الولد یخلق ضاویاً"^۶ با بستگان نزدیک ازدواج نکنید که فرزند ضعیف و لاغر بوجود می‌آید.

سندرم "کلاین فلتز" بعلت داشتن یک کروموزوم جنسی X زیادتز از معمول -XXY در مرد، بجای ۴۶ کروموزوم، ۴۷ کروموزوم بوجود آمده و معمولاً ۱٪ عقب‌مانده‌ها را اینگونه افراد تشکیل می‌دهند. در زنها از هر ۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ نفر، یک سندرم دیده می‌شود که سندرم "ترثر" -کاشف آن- نام دارد و به جای ۴۶

کروموزوم، فرد دارای ۴۵ کروموزوم می‌باشد. البته عقب ماندگی در این نوع بیماری سطحی است.

شایعترین اختلالات مربوط به کروموزومهای معمولی سندرم "دان" است که اول بار توسط دان -پزشک انگلیسی- شرح داده شده و اختلال در کروموزوم جفت ۲۱ مشاهده می‌شود و به جای دو کروموزوم فرد دارای سه کروموزوم است؛ لذا ۴۷ کروموزومی می‌باشد. افراد مبتلا به این نوع اختلال "منگول" نامیده می‌شوند. وزن آنها کمتر از حد طبیعی، قد آنها در مردان از ۱۵۵ و در زنان از ۱۴۵ سانتیمتر تجاوز نمی‌کند. دارای سر کوچک با عدم توازن چشمها -مورب و نزدیک به هم- و کف دست گوشتالود می‌باشند. زبانشان معمولاً پهن و بزرگتر از اندازه طبیعی است. ضعف بیانی دارند و حتی در بزرگسالی نیز تکلم عادی ندارند. بهره هوشی آنها بین ۲۵ تا ۵۰ می‌باشد. خطر احتمال تولد چنین کودکانی با سن زیاد مادر گزارش شده است.^۷

اختلالات ارثی مربوط به سوخت و ساز و متابولیسم بدن نیز موجب

(۱) همان منبع، ص ۱۲

2) Sex Chromosomes

(۳) نوابی نژاد- شکوه: رفتارهای بهنجار و

نابهنجار، ص ۱۸

(۴) میلانی فر، همان منبع، ص ۶۴

(۵) شاملوه سعید: آسیب‌شناسی روانی، ص

۳۱۳

(۶) میلانی فر- بهروز: محجة البیضاء، جلد ۳، ص ۹۴

(۷) کولن و استنلر مجله پزشکی ۱۹۶۲

عقب ماندگی می شود که چنانچه زودتر تشخیص داده شود از بروز تراکم مواد شیمیایی که اختلال در سلسله اعصاب مرکزی را منجر می گردد، جلوگیری خواهد کرد. این گونه اختلالات ممکن است به علت سوخت و ساز مواد پروتئینی، قندی و یا چربی باشد که تشخیص و رفع بموقع آنها از تشدید اختلال در اکثر مواقع خواهد کاست.

بیماری کرتینسم^۱ یا کم کاری غده تیروئید: در نواحی که گواتر شایع و مقدار ید در غذاها کم است زیاد دیده می شود. در این گونه موارد نوزاد طبیعی به دنیا می آید. اما از هفته سوم یا چهارم زندگی سینه مادر را نمی گیرد، گریه نمی کند، بیحال و دائماً در خواب است و دیر یا زود علائم عقب ماندگی بطور پیشرونده تظاهر می کند. درمان این بیماری با عصاره تیروئید است که هرچه زودتر باید انجام گیرد؛ در غیر این صورت دارو اثر بخش نخواهد بود.

اختلالات مربوط به کروموزومهای معمولی با ژن غالب نیز موجب عقب ماندگیهایی در نوزاد شده اند که برخی از آنها تاکنون شناخته نشده است.

۲- عقب ماندگی بعلت اتفاقات دوران بارداری: گزل روان شناس معروف اعتقاد دارد اهمیت دوران نسبتاً کوتاه بارداری از حوادث دوران زندگی کمتر نیست. عواملی که در دوران بارداری بر روی جنین اثر دارند عبارتند از: بیماریهای مادر چون سفلیس، سرخچه، توکسو پلاسماوزیس، سن مادر، اثر اشعه ایکس بویژه در ماههای اولیه بارداری، اعتیاد، مصرف داروهای شیمیایی مانند مسکن،

داروهای خواب آور و همچنین عامل RH از عوامل مهمی هستند که می توانند موجب عقب ماندگی مسلم در جنین گردند. هر یک از اتفاقات هنگام بارداری بحث جداگانه ای را می طلبد که از مجال این مقاله خارج است و ما تنها به ذکر مختصر یک مورد از آنها می پردازیم.

صرفنظر از گروههای خونی O, AB, A, B گروههای خونی دیگری وجود دارند که یکی از آنها، وجود عامل RH یا عدم آن است. و به تجربه ثابت شده است که اگر پدر RH مثبت و مادر RH منفی داشته باشد، در بارداری اول مقداری از عامل RH جنین - از پدرش - داخل خون مادر می شود و خون مادر ماده ضد RH را به عنوان آنتی کور می سازد و همین آنتی کور در بارداریهای بعد موجب ضایع شدن خون جنین و در نتیجه عقب ماندگی ذهنی، فلج مغزی و حتی ناشنوایی می گردد. قابل ذکر است که اگر خون مادر و پدر هر دو دارای RH مثبت یا منفی باشد و یا پدر RH منفی و مادر RH مثبت باشد اتفاقی نخواهد افتاد ولیکن اگر مادر RH منفی، قبل از زایمان نوزاد اول، خون RH مثبت را تزریق کرده باشد حتی نوزاد اول او نیز همان وضعیت بارداری دوم را خواهد داشت. در اینگونه مواقع نوزاد زودتر از موعد به دنیا می آید، جفت بزرگتر، جثه نوزاد کوچکتر از حد طبیعی و اکثراً پف آلود است و باید بلافاصله خونش تعویض و خون هم گروه RH منفی به او تزریق گردد.

۳- عقب ماندگی به علت حوادث

زایمان و بعد از آن: زایمانهای مشکل و بکار بردن ابزار تأثیر نامطلوبی بر مغز

جنین می گذارد و در نتیجه باعث کم خونی مغز و نابودی سلولهای آن می شود و عقب ماندگی را بدنبال خواهد داشت. پی آمد صرع و تشنجات ناشی از آن نیز در ۲۵٪ موارد با عقب ماندگی همراه بوده است. بهداشت و تغذیه کودک بعد از زایمان باعث عقب ماندگیهای مختلفی شده است؛ از جمله بیماریهای عفونی مثل مننژیت، آنسفالیت و ضایعات عروقی مغز که خوشبختانه در حال حاضر قابل پیشگیری می باشند. تغذیه نامطلوب نیز در کشورهایی چون آفریقا، آسیا و شبه قاره هند، آمریکای مرکزی بویژه در سالهای اولیه زندگی، موجب بیماریهایی همچون کواشیورکور شده که علت آن کمبود مواد پروتئینی از جمله گوشت بوده است.

۴- عقب ماندگی به علت عوامل

محیطی، اجتماعی و فرهنگی: عوامل محیطی در ایجاد نارسایی قوای ذهنی بسیار مؤثر است. وراثت و محیط بطور مکمل در رشد قوای ذهنی موثرند. نتایج حاصل از تحقیقات اندیشمندانی چون گوردون، شرممن و کی، تورانس و منوگلد فارب نشان داده که کمبود انگیزه های محیطی و عاطفی بویژه در مدت طولانی و سن کمتر، اثر نامساعد بیشتری در کمبود رشد هوشی دارد.^۲

با توجه به مطالب فوق که بصورت فهرست وار به آنها اشاره شد می توان دریافت که جوامع غربی بیش از جوامع اسلامی مخصوصاً میهن اسلامیان با

﴿ادامه در صفحه ۴۹﴾